

ХРОНОНИМЪТ ПОЛЕРАНИЯ

Тодор Моллов

Названията Полерания и Раниполия са термини-хрононими, които битуват във фолклорна среда със статут на еортоними, и са разпространени в българското етнично землище в неговия териториален обхват от периода на покръстването и формиране на фолклора. Те обозначават най-вече 24 април (денят между 23 апр., Гергьовден, и 25 апр., Марковден), който (и заради името) се осмисля като „сестра” на свети Георги; повсеместно има отношение към ритуалите за дъжд (по-известни като „Герман” и/или „Пеперуда/Додола”)¹. В няколко случая хрононимът се отнася към 1–2 май (прор. Иеремия и свети Атанас Летни) или към 9 май, свети Никола Летни², когато най-често се правят указаните обреди за дъжд (в западните краища се извършват изофункционалните му литийни шествия по полето). Отделно (и специално!) трябва да се подчертае, че хрононимът се среща и в обредните песни (гергьовденски и великденски) и баладите – както за празника, така и за сестрата на свети Георги³. За работата ни не е без значение и възможността от посочения хрононим да са се оформили две селищни названия (Браниполе, Пловдивско и Ранилук ~ Ранилът, Трънско (със замяна на поле с лът, лъка).

Изследователите на обредите за дъжд неведнъж са обръщали внимание на тяхната изключителна древност – смята се, че те дават твърде ясни свидетелства за диалога между официалната и неофициална сфери на културата. Днес може да се приеме, че обредите възникват в процеса на християнизацията и фолклоризацията на култа към гръмовержеца и дъждодавец Перун чрез фолклорното двуединство на обредите за регулиране на водно-топлинния баланс (Герман и Пеперуда), както и двустран-

ното отражение на идеите на този миторитуален комплекс в известното Чудо на св. Георги със змея и девицата. В тази връзка не е излишно да припомним, че според проф. Стоян Генчев в инвариантната схема на обряда персонажът с името „Герман” (всъщност фигурка от кал/глина) „умира” на Гергьовден, което обяснява честото именуване на фигурката с име Георги, а едва след 9 дни се отравя и изхвърля в течаща вода като „нередовен покойник” (Генчев 1974; Генчев 1985). От друга страна, важно за идеите на обряда е фактът, че в някои райони девицата-пеперуда се обозначава като „майка” на Герман (а в румънските записи – „майка на дъжда”)⁴. Доколкото обредът не е само подвижен (в някой от великите четвъртъци), а и неподвижен, съобразен с „деветините” след Гергьовден, което фиксира препогребването на „син” Герман на 1 май (прор. Йеремиа) и „майка” Пеперуда на 2 май (летен св. Атанас), може да се смята, че посочената „роднинска” логика на равнище хрононими присъства и в началната (отправна) ситуация – така 23 април (Гергьовден) и 24 април ще са също свързани с идеята за Герман (в някои райони куклата се нарича Георги < св. Георги) и неговата „майка” (срвн. по-горе). По този начин става много по-ясна логиката на появата на известния в пределите на ранносредновековното българско етнично землище хрононим Полерания като отражение на името Полихрония, познато като име на майката на светеца в едно от най-ранните му гръцки жития (от Даданов тип) и неговия старобългарски превод от края на IX и първите десетилетия на X век. От множеството изследвания на интересувания ни обреден комплекс от Михаил Арnaudов насетне става ясно, че в голяма част от Тракия (и особено в Пловдивския край) „Пеперудата” се прави на 24 април, Ранополие⁵, след което вече едва ли има съмнение за връзката между Житието и обредния хрононим⁶ (с тази разлика, че във фолклора Полихрония се е превърнала от „майка” в „сестра” на св. Георги)⁷.

В контекста на изложените съображения за диалогичните взаимоотношения между домашната българска миторитуална традиция и високата (институционализирана) професионална

култура, проблемът за конкретните пътища на навлизане на фрагменти от Житието на св. Георги в българската фолклорна обредност (в частност редакцията с името Полихрония) може да получи един по-правдоподобен отговор. По-горе отбелязахме, че имената Геронтий и Полихрония се появяват за пръв път в една от гръцките народни („апокрифни“) версии на най-ранната „Дадянова“ редакция на житието. Тъкмо тя обаче става особено популярна по времето на имп. Василий I Македон заради съпадението на името Полихрония и традиционното литургийно благожелателно славословие към императора („Многая лета“). Ето защо, независимо че до времето на обявяването на Симеон за цар (и „присвояването“ на сакраменталната имперска формула през 913 г.) в България може да е била преведена някоя от признатите житийни редакции, тъкмо в този период по обясними причини става популярна и версията с името Полихрония⁸, и тъкмо тя има своето отражение в обозначаването на 24 април като Полерания. Амбициозното присвояване на посочената формула от страна на цар Симеон е дало повод за странна (и иначе необяснима) подигравателна фраза от страна на имп. Роман Лакапен в първото от писмата си до българския княз, датирано от 924 г., която предаваме по превода на Васил Златарски – „И тъй, ако ти желаеш да се именуващ цар на ромеите, нищо не ти бърка да се провъзгласиш и за господар на цялата земя, на която ти не притежаваш ни най-малка част за поселение, ако и да мечтаеш много за себе си; ако ли пък искаш, (то наричай се) и амермумн на сарацините (титулът на халифите Емир-ал-муменин – ‘княз на правоверните’), за да станеш по-страшен за хората, както, аз не се шегувам, в *приказката за оная жена, която нарекла сина си Полихрони наскоро след смъртта му.*“ (Златарски 1896, 286). Макар Златарски да отбелязва, че „не е известно за коя приказка се загатва“, не е трудно да се разбере нейния смисъл – обигравайки саркастично-подигравателно семантиката на „присвоената“ от Симеон формула „на многая лета“, императорът се стреми да унижи българския владетел, комуто не остава много (жизнено) време...

- Агапкина 2002** Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. М., Индрик, 2002.
- Агапкина 1995** Агапкина, Т. А. Апрель. – СД 1/1995.
- Агапкина 2004** Агапкина, Т. А. Марк. – СД 3/2004.
- Агапкина, Валенцова, Плотникова 2004** Агапкина, Т. А., М. М. Валенцова, А. А. Плотникова, Май. – СД 3/2004.
- Арnaudов 1924** Арnaudов, М. Студии върху българските обреди и легенди. Част I-II. С., 1924.
- Василева 1994** Василева, М. Ранополия. – Българска митология. Енциклопедичен речник. /Състав. Анани Стойнев. С., 1994.
- Генчев 1974** Генчев, Ст. Обичаи и обреди за дъжд. – Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания (Етнографски проучвания на България). С., 1974.
- Генчев 1985** Генчев, Ст. Обичаи и обреди за дъжд и суша. – Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточно България. Етнографски и езикови проучвания. С., 1985.
- Златарски 1896** Златарски, В. Писмата на византийския император Романа Лакапена до българския цар Симеона. – СБНУ 13, 1896.
- ИБЕ 1992** Извори за българската етнография, Т. 1. С., 1992.
- Кабакова, Седакова 1995** Кабакова, Г. И., И. А. Седакова, Герман. – СД 1/1995.
- Калоянов 2000** Калоянов, А. Старобългарското езичество: (Мит, религия и фолклор в картината за свят у българите). В. Търново: ВТУ, 2000.
- Любенов 1887** Любенов, П. Цв. Баба Ега. Сборник от различни вярвания, народни лекувания, магии, баяния и обичаи от Кюстендилско. Търново, 1887.
- Любенов 1891** Любенов, П. Цв. Самовили и самодиви. С., 1891.
- Маринов 1914** Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. – СБНУ 28, 1914 (=Маринов 1/1981).

- Маринов 1981**   **Маринов, Д.** Избрани произведения, Т. 1. С., 1981 (=Маринов 1914).
- Маринов 1984**   **Маринов, Д.** Избрани произведения. Т. 2. С., 1984.
- Моллов 1997**   **Моллов, Т.** Мит – епос – история. Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992-1092-1492). В. Търново: ВТУ, 1997.
- ПК 1986**   **Пловдивски край.** С., 1986.
- Попов 1989**   **Попов, Р.** Пеперуда и Герман. С., 1989.
- Попов 1991**   **Попов, Р.** Светци-близнаци в българския народен календар. С., 1991.
- СД 1/1995** **Славянские древности:** Этнолингвистический словарь. Т. 1 (А – Г). М., 1995.
- СД 3/2004** **Славянские древности:** Этнолингвистический словарь. Т. 3 (К – П). М., 2004.
- Славейков 1891**   **Славейков, П. Р.** Разни бележки. – СбНУ 6/1891.
- Табаков 1986**   **Табаков, С.** Опит за история на град Сливен. Т. 1. /2 изд. С. 1986.
- Теодоров 1972**   **Теодоров, Евг.** Древнотракийско наследство в българския фолклор. С., 1972.
- Толстая 2002**   **Толстая, С. М.** Семантическая модель родства в славянском народном календаре. – Славяноведение, 2002, № 1.
- Толстая 2005**   **Толстая, С. М.,** Полесский народный календарь. М., Индрик, 2005.
- Толстой 1995**   **Толстой, Н. И.** Георгий. – СД 1/1995.
- Шишманов 1893**   **Шишманов, Ив.** Принос към българската народна етимология. – СбНУ 9/1893.
- Колева 1981**   **Колева, Т.** Гергьовден у южните славяни. С., 1981.
- Род.напр. 1912**   **Родопски напредък,** год. IX, кн. VIII-IX, апр.-май, 1912.
- Осинин 1937**   **Осинин, Д.** Народни празнични песни / Избрал и наредил ... С., Факел, 1937.

НПЛов. 1970   **Народно песенно творчество от Ловешки окръг.** /Съст. Хр. Вакарелски, П. Цветанова. С., 1970.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Полерания/Полехрания (Дерманци, Тъглен и Червен бряг, Луковитско; Ябланица, Тетевенско; Панагюрище; Кюстендилско), Поле-рани (Абланица, Тетевенско), Полебранија (Куманово, Македония), Поле Обранија и Полеобранија (Иzt. Сърбия), Пољеранија/Појаранија (Ю. Банат); Ранополия (Зап. България; Голямо Конаре, Пазарджишко), Храни-поле (Медвен, Котленско), Рани-поле (Чаирлии, дн. Речица, кв. на Сливен; Панагюрище и Новосел, Пловдивско), Буриана (Радуил, Самоковско; срвн. основата “-рания”), Ранополия (Иzt. Сърбия), Бранополия (Хомолие, Иzt. Сърбия). По необходимост (липсата на място) представяме сводната библиография на изворите: Любенoв1887: 18; Любенoв 1891: 136; Славейков 1891: 439; Маринов 1914: 462 (=Маринов 1981: 621–622); Табаков 1986: 99, 462; Арнаудoв 1924: 271; ПК 1986: 280; Василева 1994: 291; Попoв 1989: 67; Попoв 1991: 55; ИБЕ 1992: 90–91; Агапкина 1995: 117; Толстой 1995: 496–498; Кабакова, Седакова 1995: 498–500; Агапкина, Валенцова, Плотникова 2004: 167; Агапкина 2004: 183–185; Агапкина 2002: 335, с лит.
- ² За връзката с 1 май срвн.: “Свети Еремия и света Поляракия, свети Спас, сос златен клас, с’ полъе, весело да ни испестуе” (Кюстендилско; в този контекст може да се включи и термина Поле Јеремија от Иzt. Сърбия). Връзката на 9 май, св. Никола Летни, с обредния комплекс е фиксирано в Кюстендилско и Пловдивско (Любенoв1887: 18; Любенoв 1891: 136; Арнаудoв 1924: 271) следва една особеност на ритуалния инвариант – изравянето на обредната фигурка става на деветините от условната ѝ „смърт” (вж. по-долу), което обяснява двойката 23 апр. (св. Георги) – 1 май (прор. Иерекия); очевидно в някои райони първичното „погребение” е било изместено на 1 май (прор. Иерекия), което премества и деня за вторичното погребение на 9 май.
- ³ Дерекъой, Къзълагачко, дн. Воден, Елховско (Маринов 1914: 440–441; =Маринов 1981: 594-595; =Колева 1981: 151–152); Вълкова Слатина, дн. Доктор Йосифово, Монтанско (Маринов 1984: 143); Перушица, Пещерско (СбНУ 12/1895: 10; =Род.напр. 1912: 229–230; =Осинин 1937: № 63); Дерманци, Луковитско (Стоин-ТВ, № 3873); Тъглен, Луковитско (НПЛов. 1970: 51); Панагюрище (СбНУ 2/1890: 74, № 3;

=БНПП 4/1982: 182); Ябланица, Тетевенско (Стоин – ТВ, № 393; =БНПП 4/1982: 57); Червен бряг, Луковитско (Арх.КБЛ – ВТУ); Видраре, Тетевенско (Стоин-ТВ, № 192; =БНТ 5/1962: 315); Долна Гноеница, Оряховско (Стоин-ТВ, № 468; =БНТ 5/1962: 460); Сопот, Ловешко (Арх.КБЛ – ВТУ). Отделно от споменатите песни ще отбележим, че във вариант на мотива “Момък, който люби/иска (любен/искан) от три моми” от Ковачевица, Ломско, една от момите е “ранополченка” (другите са “етрополченка” и “дрен дреновченка”) (Стоин – ССБ, № 2521).

⁴ За модела на обозначаване на непосредствено последователните в календара празници с имена (хрононими), подчинени на роднинските схеми от типа „брат & сестра”, „(по-голям) брат & (по-малък) брат”, „майка & син” (вж. **Толстая 2002**; =**Толстая 2005**).

⁵ Спецификата на обряда в Тракия и връзката му с идеята за възнасяне по вертикалата, осигурена от топоса Грамада (вж. **Калоянов 2000**: 114–140) е вероятно наследство от фолклорната версия на павликянството. Тук следва да припомним многозначителната териториална близост на селищните имена Еремия и Грамадъ край р. Герман в обл. Разметаница – едва ли е случаен фактът, че и в Пловдивско, и в Кюстендилско, се натъкваме на особеното календарно „приплъзване” на календарните дати за обредите за дъжд в посока към 1 май, прор. Иеремия, и 9 май, св. Никола Летни. По всяка вероятност тъкмо в районите на заявената българска етнорелигиозна доктрина от епохата на съпротивата срещу Византия в края на X и целия XI в. (разпознавана чрез термините „павликянство” и „богомилство”), някои от посочените идеи са били „проектирани” и на равнище календарно-обредни комплекси (**Моллов 1997**: 119-120).

⁶ За съжаление досега названието Полерания е било разглеждано откъснато от обредите за дъжд и връзката им с култа към св. Георги, откъдето и разбираемият опит близостта между хрононима и името Полихрония да се представи като случайна („народна”) етимология; впрочем, оттук стават логични и предпочитанията към смятаните за езиково „по-правилни” инверсирани форми от типа Ранополіе (Храни-поле, Браниполе) и подобни – срвн. **Шишманов 1893**: 567; **Славейков 1891**: 439 (предлага връзка със по-старото значение на “храня” като ‘пазя’); по-нови опити за етимологизация: **Теодоров 1972**: 256 сл. (смята го за производно от “пази (ме/ни) поле”, след което предполага евентуалния му тракийски произход, свързан с

Богинята-Земя и нейния умиращ и възкръсващ Син, респ. със Семела, Дионис и проч.).

⁷ И двата персонажа в обредния комплекс носят специфични амбивалентни характеристики, производни от митологичния си инвариант – чрез техните персонификации се преодоляват (снемат) няколко важни за фолклорно-митологичното мислене бинарни опозиции: Покойник (кукла) : Живо лице & полова и социална Незрялост (момче : момиче; накърнен социален статут – сираци, невинност) & полова и социална Зрялост (мъж, респ. баща /с фалос и колан/ : жена, респ. майка).

⁸ Срвн. легендите върху печати на цар Симеон: „Симеон, в Христа василевс на ромеите / На поставения от Бога василевс – многая лета”, „Симеон василевс – да живее много години / На миротворния василевс – многая лета”, “На Симеон Василевс многая лета”, “Симеон Василевс и Миротворец” и др.